

Συλλαγή Ι. Καρακωστα

‘Η άρχαία πόλη τής Χαλκίδας ΙΙ

‘Η χερσόνησος τής Χαλκίδας κατοικήθηκε στην προτογεωμετρική Έποχή (11ος-9ος αϊ. π.Χ.) από νέους κατοίκους, διασπαρμένους όμως σε μικρά γειτονικά χωριά, όπως είδαμε προηγούμενα. Στά χρόνια γύρω από τό 800 π.Χ. περίπου, δηλαδή στη γεωμετρική εποχή, παρατηρείται μία σημαντική άλλαγή, ένα όρόσημο, στη ζωή τής πολιτείας. Είναι άγνωστο άκόμη σε ποιούς άκριβώς παράγοντες όφείλεται αύτή ή άλλαγή, αλλά ή αναδιάρθρωση στην οικονομική ζωή και στην οικιστική τής περιοχής είναι φανερή. Παρατηρείται μία στροφή προς τή θάλασσα και τίς ναυτικές δραστηριότητες και σαν βασικό έπακόλουθο αύτού του φαινομένου είναι ή μετατροπή τής οικιστικής δομής τής Χαλκίδας: οί παλιές «κώμες», τά χωριά, συσπειρώνονται τώρα και άποτελούν μιάν ένιαία οικιστική μονάδα, μέ κέντρο τήν επίπεδη περιοχή στό μυχό του κόλπου του Άγ. Στεφάνου. ‘Ο «συνοικισμός» αύτός —μία πράξη, πού άνάλογη τής γνωρίζουμε και από τήν σύγχρονη Άθήνα, αύτήν πού άποδιδόταν στον Θησαέα— γέννησε τή πρώτη οργανωμένη άστική ζωή, γέννησε τήν πρώτη πόλη, τό άστν τής Χαλκίδας.

Πέτρος Γ. Καλλιγιάς

Έφορος Άρχαιοτήτων

Όπως μαρτυρούν τα σχετικά λίγα άκμα άρχαιολογικά δεδομένα, η άκμηση της κατοικήσιμης γής περιορίζεται σε σχέση με την προηγούμενη, την πρωτογεωμετρική εποχή, αλλά κερδίζει διαπλάση από πυκνότητα και όργανωση. Τίπρωτοώθηκε ότι τα γεωμετρικά στρώματα περιορίζονται στην περιοχή άνάμεσα από τους Λόφους του Βαθροβουνίου, του Αγ. Ιωάννου και των Γύφτικων (Έργατ. κατοικίες). Στις πλαγιές των απαλών αυτών λόφων ήταν τα μικρά σπίτια των κατοίκων, ενώ η ενδιάμεση επίπεδη χαμηλή περιοχή (σημερινές Καμάρες/ ένεντ. ύδραγωγείο) θά προοριζόταν για τις δημόσιες δραστηριότητες της νέας πόλης, όπως ίσως η Άγορά, οι τόποι λατρείας (Ιερά) και οι ναυτικές εγκαταστάσεις του λιμανιού. Η πλούσια πηγή της Άρέθουσας θά εξασφάλιζε πάντοτε το απαραίτητο νερό¹.

Είκοτς από τα κεραμικά εύρηματα από τα γεωμετρικά στρώματα, που διαπιστώνονται στις άνασκαφές άμέσως πάνω στο φυσικό βράχο, τα άχρηστευμένα πηγάδια, που επιχώθηκαν σε μεταγενέστερες εποχές, άρχαιολογικά πηγάδια, που άπαιτά και πάλι οι βασικές πηγές μιας άρχαιολογικού ύλικού. Μας άποκαλύπτουν έναν άρκετα μεγάλο αριθμό από σχήματα ώραίων άγγείων, κυμαμένα από άξιους άγγειολόγους, που κατείχαν καλά την τέχνη τους². Ένας πηλός κουδοσύντος και κολοψήμενος, χωρίς προομειρίες, μαρτυρεί μία καλή τεχνική και γνώση. Σάν σχήμα ιδιαίτερα άγαπητό είναι το χαμηλό άνοιχτό άγγείο με τά δύο όριζόντια χέρια, γνωστό σαν σκύφος (άττική παράδοση) ή κοτύλη (κορινθιακή άπιρροή), που χρησιμοποιείται για να πίνει κανείς κρασί ή νερό. Η διακόσμηση των άγγείων περιορίζεται στα γνωστά γεωμετρικά σχήματα (ρόμβοι, κύκλοι, ήμικύκλια κ.ά.) αλλά γρήγορα προστίθενται και οι σειρές των σχηματισμένων πουλιών (τόσο άγαπητές στην κορινθιακή άγγειογραφία) ή τα άλλα και τα ζαρκάδια, ενώ η άνθρωπινή μορφή άργει να άπεικονισθεί. Η προσθήκη, σε όρισμένων περιπτώσεις, ενός λευκού επιχρίσματος στα διακοσμητικά σχήματα δίνει στά άγγεια την αίσθηση πολυχρωμίας και άποτελεί μία καθαρά εύδοική ιδιορρυθμία. Χαρακτηριστικό εύδοικό άγγείο παραμένει ο σκύφος με τή διακόσμηση των δύο όμοκεντρών ήμικυκλίων, και πρέπει να άρευνηθεί ή προσφορά της Χαλκίδας στη διάδοση του τύπου³.

Άκμης δέν έχουν έπισημανθεί τα νεκροταφεία της νέας πόλης, αλλά άσφαλώς θά άφρονταν σε κάποια άπόσταση, έξω από τά όρια του όργανωμένου οικισμού, ίσως στην περιοχή του λόφου του σημερινού Βελη-Μπαμπά ή άκμης και του όνομου Μπαταριά, από όπου έχομε όρισμένες ένδειξεις⁴. Μά κάποια πιθανότητα

θα μπορούμε να ύποθέσουμε ότι ή νέα πόλη άπόκτησε τότε και την πρώτη της άόρυση, καθοριστική για τήν έκταση της. Όλα όμως αυτά είναι θέματα που για να λυθούν χρειάζονται συστηματικές άνασκαφικές έρευνες. Η νέα πόλη εξέλισσόταν ταχύτατα, κάτω από τήν άριστοκρατική διακυβέρνηση των Ίπποβοτών. Παράλληλα με τή θαλασσινή και ναυτική δραστηριότητα, ιδιαίτερη άνηση φαίνεται ότι είχε και ή μεταλλοτεχνία και κυρίως ή επεξεργασία του σιδήρου⁵. Ίσως αυτή ή δραστηριότητα ήταν ένας από τους κύριους οικονομικούς λόγους της δημιουργίας της νέας πόλης. Η προηγμένη τεχνολογία, που μαρτυρείται από τήν ύπαρξη της μεταλλοτεχνίας και ειδικά του σιδήρου, άπαιτεί μία όργανωμένη κοινωνία, μία όργανωμένη κοινωνική δομή. Όπως διαπιστώθηκε, οι περιοχές γύρω από τή Χαλκίδα είναι άρκετά πλούσιες σε πρώτες ύλες, αλλά ή εξόρυξη και ή διάθεσή τους στους τεχνίτες άπαιτούν όργανωση που δέν παρεισχύει τά πρωτογεωμετρικά χωρία. Συγχρόνως, ή κατεργασία του χαλκού (μπρούντζου) προύποθέτει και έντονη έμπορική συναλλαγές, άφου το απαραίτητο συμπληρωματικό μέταλλο, ο κασίτερος, δέν ύπάρχει στην Εύβοια ούτε στην Έλλάδα, αλλά πρέπει να έλθει από μακριά, από τήν Άνατολή ή τή Δύση⁶. Τά χαλκιδικά μεταλλοτεχνικά έργαστήρια έγιναν γνωστά στον έλληνικό χώρο και άρκετοί είναι αυτοί που πίστεψαν ότι και το όνομα της πόλης είχε σχέση με τή δραστηριότητες αυτές (χαλκός - Χαλκίς).

Ένδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι παράλληλα με τήν άνάπτυξη της Χαλκίδας είναι και ή άνάπτυξη της Έρέτριας, όπου στά ίδια περίπου χρόνια (στά 800 π.Χ. περίπου) όργανωνεται ή πρώτη πόλη στά πεδινά γύρω από τήν προφυλαγμένο κόλπο που σχηματίζεται ανά ανατολικά του ιερού του Άπόλλωνα Δαφνυφόρου και που σήμερα έχει επιχωθεί⁷. Ο παλιός οικισμός, που ήταν στά ανατολικά της άκρόπολης, εγκαταλείπεται και ή νέα πόλη εξαπλώνεται και άναπτύσσεται γοργά στην καινούρια θέση, ενώ ίσως πρός τά τέλη του αιώνα τετρίζεται. Τό πλούσιο γεωμετρικό στρώμα, με τήν άφθονη κεραμική και τά πολλά άψιδωτά κτίσματα⁸ μαρτυρεί για τήν οικιστική άνάπτυξη της πόλης, ενώ ο «θσαυρός του χρυσοχού» που βρέθηκε πρό καιρού⁹, μάς βεβαιώνει για τόν πλούτο των κατοίκων και τήν παράλληλη άνάπτυξη της μεταλλοτεχνίας.

Άντιθέτα, τό άλλοτε ισχυρό Λευκαντί παρουσιάζει τώρα σαφή σημεία κάμψης και περιορισμού της άκτινωδότητας του¹⁰.

Ο θος αιώνας είναι εποχή άκμης για τή Χαλκίδα που παίρνει ξεχωριστή θέση άνάμεσα στις άλλες σύγχρονες

σημαντικές πόλεις του έλληνικού κόσμου — τή Θήβα, τή Άθνα και τήν Κόρινθο¹¹. Σ' αυτήν συρρέουν τεχνίτες και έμποροι από άλλα μέρη, καθώς και μουσικοί και ραψώδοι, για να συμμετάσχουν στους άώνες γύρω από τόν ταφικό τύμβο ένοσ σπουδαίου νεκρού, όπως ο Άμφιδόκος. Η άκτινωδολία της πόλης φαίνεται και από τήν έμπορική της παρουσία στις πόλεις της άνατολικής Μεσογείου και στην έντονη άποικιακή δραστηριότητα της, ιδιαίτερα στη Δύση (Ιταλία και Σικελία) και στό Βορρά (Μακεδονία και Θράκη).

Ο έλληνικός άποικισμός του θος αιώνα¹² είναι μία δραστηριότητα σηματοδιακή για τήν εξέλιξη και τήν προβολή του Έλληνισμού, και ή Χαλκίδα είχε σ' αυτή τήν πρωτοπορία. Χρειάζεται όμως πολλή έρευνα άκόμη για να καταλάβουμε τους λόγους που ώθησαν μακριά από τήν πατρίδα τους, σε χώρες και θάλασσες μακρινές, τις ομάδες των πολιτών άποίκων, μόλις μία ή δύο γενιές μετά τήν ίδρυση της νέας πόλης. Η πόλη, όπως φαίνεται, παρά τόν πλούτο και τήν έμπορική της άνάπτυξη διατηρούσε άκόμη τήν άριστοκρατική της δομή, άφου είχαν τήν έξουσία οι πλούσιοι γαιοκτήμονες, οι Ίπποβότες, που στρίζαν τή δύναμή τους στη μεγάλη, γεωργική και άγορική, ιδιοκτησία, τήν τόσο άναγκία για τήν έκτροφη των άλώνων¹³.

Η γενική άκμή της πόλης στόν θος αιώνα φανερώνεται και από τήν ύπαρξη μικρών και άσφαλώς εξαρτυμένων οικισμών-χωριών έξω από τήν κυρίως πόλη, σε καλιεργήσιμες έκτάσεις της περιφέρειας, όπως μαρτυρούν τάφοι που βρέθηκαν στο Βάλτο (Μακρυχωράφο), στη σημερινή Νέα Λάμψακο και άλλου¹⁴.

Η δύναμη όμως της πόλης τήν έφερε με τά χρόνια σε άντιθεση με τήν άλλη μεγάλη νέα εύδοική πόλη, τή γειτονική Έρέτρια, και ή πολεμική τους άναμέτρηση ήταν άναπόφευκτη. Ο πόλεμος για τό Αηλάντιο πεδίο¹⁵ πέρασε στην ιστορία σαν ο πρώτος μεγάλο έμφύλιος πόλεμος του πρώμου Έλληνισμού, στόν όποιο έντετακσαν οι δύο μεγάλες πόλεις, με τους συμμαχούς τους ή κάθε μία. Ο πόλεμος αυτός τοποθετείται χρονικά στά τέλη του θος αιώνα και συμπίπτει με τήν καταστροφή και τήν εγκατάλειψη του οικισμού στό Λευκαντί.

Άνεξάρτητα από τό αποτέλεσμα του μεγάλου αυτού πολέμου που δέν μάς είναι γνωστό, αλλά με πιθανότητα νικητρία να ήταν ή Χαλκίδα — ή εξέλιξη της ίδιας της πόλης ήταν φυσιολογική. Μά βάση τήν έκταση της αρχικής ύστερογεωμετρικής πόλης, ή πολιτεία εξέλιχθηκε στην αρχαϊκή, τήν κλασική, τήν έλληνιστική, τή ρωμαϊκή και τήν παλαιοχριστιανική έποχή, από τήν αρχή δηλαδή του 7ου αιώνα π.Χ. μέχρι τις άρχές του 7ου αιώνα μ.Χ.

Γιά 13 αιώνες η πολιτεία άκολούθησε την εξέλιξη και τις τύχες του πολιτισμού της ύπόλοιπης Ελλάδας και ιδιαίτερα της γειτονικής της ίαχυρής "Αθήνας". Παρατηρείται κατά καιρούς ανάπτυξη ή συρρίκνωση, έκτεταμένη καταστροφή (τό 200 π.Χ.) ή ανάθλιση, αλλά τό κέντρο της πόλης παραμένει βασικά στόν ίδιο χώρο, όπου η πρώτη γεωμετρική πόλη του βου αιώνα π.Χ. Τώρα θέβαια ή πόλη οχυρώθηκε, επεκτάθηκε, άπόκτησε κτίρια και μνημεία στην "Αγορά και όργανωμένη δόμησι κατά τό "ίπποδάμειο" σύστημα καθώς και έκτεταμένα νεκροταφεία, όπως τά κλασικά, στην περιοχή του Βελή-Μπασιμá και της Νεάπολης, και τά ελληνοιστικά και ρωμαϊκά, στό Βαθροβούνι, τόν Μπαριαρά, τί Λιανή "Άμμο και τά Λάστατα. Τά μνημεία της μακροχρόνιας αυτής περιόδου έλπίζεται ότι θά διασφαρηνισθούν μέ τήν έργασία πού έχει αναλάβει πρόσφατα ή "Εσφορεία, τί χαρτογράφηση δηλαδή και μελέτη τών εύρημάτων άπό τίς άνασκαφές τών τελευταίων χρόνων. Καί είναι πολλά τά θέματα της άρχαίας τοπογραφίας πού πρέπει άκόμη νά λυθούν: "Η άκριβής έκταση της πόλης μέ τίς επεκτάσεις σε διάφορες χρονικές περιόδους, ή όργανωση της τεχνομένης άκρόπολης (Κάννηθος), ή άκριβής γραμμή τών τειχών της πόλης — άκόμη και ή ύπαρξή τους άμφισβητήθηκε —, ή θέση τών ιερών μέσα και έξω άπό τήν πόλη (πρβλ. ναός "Ολυμπίου Διός), ή θέση και έκταση της "Αγοράς, ή πιθανή ύπαρξη θεάτρου και ίπποδρόμου, οι λιμενικές έγκαταστάσεις κ.ά.

Ό θρίαμβος πάντως του Χριστιανισμού τόν 4ο αιώνα μ.Χ. είχε τίς έπι-

πτώσεις του και στό μνημεία της Χαλκίδας, όπως και σε όλες τίς άλλες πόλεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ένας μετά τόν άλλο, σε όλη τήν έπικρατεία, οι άρχαίοι ναοί πού ήταν άφιερωμένοι στους θεούς του έλληνικού και ρωμαϊκού πανθέου, καταδαφίζονταν άπό τούς θριαμβευτές Χριστιανούς γιά νά υψωθούσιν στις θέσεις τους οι νέοι ναοί του "Αληθινού Θεού. Ό λαιμρές παλαιοχριστιανικές βασιλικές — οι οικoi γιά τί λατρεία του νέου Θεού — άνεγειρόνταν στό πιό έπίσημα και έπίκαιρα σημεία τών πόλεων, πολλές φορές στό θέση άκριβώς όπου ήταν τά αξιολογότερα άρχαία ιερά τών "εθνικών". Αύτή φαίνεται ότι ήταν και ή περίπτωση στη Χαλκίδα, όπου ή λαμπρή τρικλίτη (:) παλαιοχριστιανική βασιλική της Θεοτόκου (σημ. της "Αγ. Παρασκευής) πήρε ίσως τί θέση του ύστεροαρχαϊκού ναού του "Ολυμπίου Διός, στην κορυφή του χαμηλού λόφου πού θέλει πρós τόν Εύριπο¹⁷. Συγχρόνως όμως κτίστηκαν και άλλα παλαιοχριστιανικά μνημεία στην περιοχή της πόλης, πού άπλωνόταν άκόμη γύρω άπό τό κέντρο της, τό λιμάνι του "Αγ. Στεφάνου. Οι άνασκαφές του Γιαννόπουλου τό 1923 άποκάλυψαν παλαιοχριστιανικό ίσως κτίριο στην περιοχή Καμάρες, ενώ οι νεώτερες έρευνες μάς έδωσαν παλαιοχριστιανικά κτίσματα (βασιλική:) στην περιοχή του "Αγ. Ιωάννη, και αξιόλογα παλαιοχριστιανικά άρχιτεκτονικά μέλη πού περιουσελέγησαν σε διάφορα σημεία της πόλης¹⁸. Τμήματα του πολύπλοκου άρχαίου συστήματος ύδρευσης στην περιοχή του "Αγ. Ιωάννη, μέ τά κανάλια, τά φρεάτια άερισμού και τίς δεξαμε-

νές—δλα σκαμμένα στό μαλακό θράαο — χρησιμοποιήθηκαν έπίσης άπό τούς Χριστιανούς και έδωσαν άρχικά στους νεώτερους μελετητές τήν εντύπωση ότι πρόκειται γιά κατακόμβες¹⁹. Παλαιοχριστιανικοί τάφοι θρέθηκαν στις περιοχές τών άρχαίων νεκροταφείων (στό Βαθροβούνι, τί Νεάπολη, τίς "Εργατικές Κατοικίες κ.λ.π.)²⁰. Τά στοιχεία πού έχουμε — έστω και λίγα άκόμη — μάς έπιβεβαιώνουν ότι τήν 4ο παλαιοχριστιανική έποχή, δηλαδή τόν 4ο, τόν 5ο και τόν 6ο αιώνα μ.Χ., ή πόλη της Χαλκίδας συνέχισε νά καταλαμβάνει τήν ίδια θέση μέ τήν άρχαία, παρά τήν άλλαγή της θρησκείας και παρά τήν πολεοδομική συρρίκνωση και τί γενικότερη οικονομική φτώχεια.

Και τότε, στό χρόνο γύρω άπό τά τέλη του βου και τίς άρχές του 7ου αιώνα μ.Χ., παρατηρείται μία σημαντική άλλαγή, μία διακοπή στη μακραίωνη συνέχεια: "Η παλαιά πόλη και τό λιμάνι του "Αγ. Στεφάνου έγκαταλείπονται.

Τό γεγονός της έγκατάλειψης, δεύτερο όρόσημο στη ζωή της άρχαίας πολιτείας, μαρτυρείται άπό τήν παντελή πιά άπουσία άρχαιολογικών εύρημάτων και συμπίπτει μέ τί γενικότερη αναδιάρθρωση της κοινωνικής, πολιτικής και στρατιωτικής σύνθεσης τών πόλεων της αυτοκρατορίας, πού ύφίσταται και εκείνη στό χρόνο αυτά τήν έπώδυνη διαδικασία μιάς γενικής μεταλλαγής.

Οι λόγοι της έγκατάλειψης γενικά τών πόλεων της αυτοκρατορίας είναι πολλοί, έχουν εξετασθεί και άναλυθεί επανειλημμένα και μπόρουν νά άποδοθούν σε έξωτερικές αλλά και έσωτερικές αίτίες²¹. Οι έπιβρομές και μεταναστεύσεις τών λαών άπό τίς περιοχές της κεντρο-άνατολικής Εύρώπης παίρνουν μετά τά μέσα του βου αιώνα μ.Χ., μεγάλη όξύτητα και συντελούνται μέ μεγαλύτηρη συχνότητα και διευδοτικότητα. Οι "Αθαροί και οι Σλάβοι ιδιαίτερα ταλαιπωρούν τί Βαλκανική μέ ληστροικές και καταστροφικές έπιβρομές, αλλά και μονιμότερες έγκαταστάσεις στό έδαφος της αυτοκρατορίας²². Οι άρχαίες πόλεις, όπως και ή Χαλκίδα, πού μετά άπό ολόκληρους αιώνες ειρήνης (Pax Romana) είχαν άναπτυχθεί σε μεγάλη έκταση, ήταν τώρα έξαιρετικά εύάλωτες. Οι μακρές σειρές τών τειχών ήταν άδύνατο νά επανδρωθούν άποτελεσματικά έξαιτίας του γενικότερου περιορισμού τού πληθυσμού, αλλά και ή εύρεία οχυρωμένη έκταση και ή πολεοδομική διάρθρωση δέν άνταποκρίνονταν πιά στις άνάγκες και τίς δυνατότητες της έποχής, πού έτεινε στη διάλυση τών μεγάλων παλαιών άστικών κέντρων.

"Αλλά ενώ είναι γενικότερο τό φαινόμενο της έγκατάλειψης τών άστικών κέντρων, διαπιστώνεται στις παραθα-

Γεωμετρική άγγεια από τήν Χαλκίδα

λάσιες περιοχές ένα παράλληλο φαινόμενο: Η μεταφορά ορισμένων πόλεων σε νέα θέση κοντινή, με νέα όμως για την ίδρυσή τους κριτήρια, όπως η όχρωματική τους, ή στρατηγικότητα, ή μικρή έκταση και ή ύπαρξη λιμανιού. Πιστεύω ότι τό φαινόμενο αυτό δέν είναι τυχαίο αλλά οφείλεται σε ένα γενικότερο σχέδιο άμυνας τής αυτοκρατορίας.

Ό άμεσος κίνδυνος από τήν Ξηρά, μέ τις επιδρομές τών Άθάρων και τών Σλάβων, έκανε τή μεταφορά και τή νέα όχύρωση τών παραθαλάσσιων πόλεων πειστική και έπιτακτική. Σε όλον τόν παράλιο έλλαδικό χώρο ή φυγή τών κατοίκων μπροστά στή λαίλαπα τών επιδρομένων φαίνεται αναγλυφα από τις προσπάθειές τους να σωθούν πάνω σε παρακειμενα νηόκια, πού τότε άποκτούν για πρώτη φορά στά ιστορικά χρόνια οικισμούς-ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ,²³ και από τις άποκρύψεις νομισματικών θησαυρών²⁴. Άλλά εάν οι κάτοικοι άντδρασαν μόνιτο στον περιορισμένο χώρο ενός «κάστρου» συνεπάγεται τή έξασφάλιση ενός κατάλληλου ναυσταθίου, ενός άγκυροβάθιου, πού άποτελεί βασικό

μέρος του γενικότερου σχεδίου αντίστασης.

Η Χαλκίδα άνήκει στήν κατηγορία τών παραθαλάσσιων πόλεων πού μεταφέρθηκαν. Ίσως και λόγιο ειδικότεροι, όπως και στήν Κέρκυρα²⁵, έπέβαλαν αυτή τή μεταφορά, άφού μέ μεγάλη πιθανότητα τό λιμάνι του Άγ. Στεφάνου είχε μέ τά χρόνια επιχλωθεί και ήταν πιά άκατάλληλο για τά πλοία τής έποχής πού ήταν μεγαλύτερα και θαρύτερα. Η νέα περιοχή πού όχυρώθηκε, έλεγε άμεσα τό θαλάσσιο πέρασμα του Εύριπου, προς τό λιμάνι τής Άνθηδόνας στή βοιωτική άκτή, είχε στά νότια τό στενό και βαθύ κόλπο του Βούργου και ήδη οι Βυζαντινοί χρονόγραφοι τήν αναφέρουν σαν τό «Κάστρο του Εύριπου» (άργότερα Νεγροπόντε²⁶). Τά τείχη τής νέας πόλης - φρούριο, πού προστατεύονταν και από βαθιά τάφρο, οικοδομήθηκαν μέ άρχαία οικοδομικό ύλικό, παριμένο φαίνεται από τά άρχαία τείχη αλλά και από τά άρχαία μνημεία (πθλ. τά δωρικά κιονόκρανα, του ναού του Όλυμπίου Διός).²⁷

Τό νέο άγκυροβάλιο στό Βούργο, τό καραβοστάσι, θά ήταν κατάλληλο για τόν έλλιμενισμό και τή συντήρηση τών αυτοκρατορικών πλοίων πού νομίζω, ότι άποτελούν τό συνδετικό κρίκο στό πλέγμα τών νέων ναυτικών πόλεων - φρουριών. Σ' αυτήν άκρι-

βώς τήν έποχή άνήκει και ή προσπάθεια τής νέας όργάνωσης του στόλου τής αυτοκρατορίας και μέ πιθανότητα ή κατασκευή του βοιωτικού λιμανιού τής Άνθηδόνας. Η θεματική διάρεση του κράτους και ή ίδρυση του πρώτου ναυτικού θέματος, του Θέματος τών Κιβυρραιωτών, άποδίδονται στό «Ηράκλειο (610-641)²⁸ και σ' αυτόν τον αυτοκράτορα είναι δυνατό να άποδώσουμε τήν παράλληλη σύλληψη τής ίδρυσης, σε όλη τή θαλασσινή περιοχή τής αυτοκρατορίας, ενός έκτεταμένου άμυντικού συστήματος πόλεων - λιμανιών, σε έπιλεγμένες όμως γεωγραφικές, όχυρές θέσεις, όπως ή Χαλκίδα. Ό τακτικός άνεφοδιασμός τών πλοίων, ή κατάλληλη συντήρησή τους και ό άσφαρής έλλιμενισμός ήταν τά βασικά στοιχεία πού έπέτρεπαν στον αυτοκρατορικό στόλο να είναι ευκίνητος και άποδοτικός.

Όσο ή αυτοκρατορία έξουσίαζε ακόμη τίς θάλασσες μπορούσε μέ τό νέο άμυντικό ναυτικό τής σύστημα να άντιμετωπίζει τούς κινδύνους και τις επιθέσεις πού προέρχονταν και από τήν Ξηρά. Όταν όμως, από τά μέσα του 7ου αιώνα μ.Χ., εμφανίζεται νέος κίνδυνος, οι Άραβες, από τή θάλασσα αυτή τή φορά, τότε ή αυτοκρατορία χάνει προσωρινά τή θαλασσοκρατία και ό ήπειρωτικές τής κτήσεως

Συλλογή: Π. Καλλιέργη

εκτίθενται άπειλητικά στο ολαδικό κίνδυνο. Γι' αυτό πιστεύω ότι η ίδρυση των νέων ναυτικών πόλεων-φρουρών εκ χαρακτηριστικής χερσονήσου, όπως η Μομφρασία, η Κέρκυρα και η Χαλκίδα, άνηκε στην περίοδο της αναδιοργάνωσης του ναυτικού κράτους που έπαιδιε ο 'Ηράκλειος, και μάλιστα στην πρώτη δεκαετία της βασιλείας του (610-620 μ.Χ.) πριν από τις έκτατες έρωτες κατά των Περαίων. Μιά έμμεση μαρτυρία είναι ότι μόνο όταν άρχισαν οι άραβικές έπιδρομές από τη θάλασσα (μετά τα μέσα του 7ου αιώνα μ.Χ.), οι κάτοικοι των παραθαλάσσιων οικισμών έγκατέλειψαν τις άκτες και τα παράλια και παρητήρησε μία αντίστροφη κίνηση των έλληνικών πληθυσμών, προς τα μεσογεία αυτή τη φορά²⁵.

Άπό το μεγαλόπνοο άμυντικό έργο του 'Ηράκλειου έμειναν οι όχυρες πόλεις-λίμνια και αυτές αντίσπαθήκαν κατά τους «σκοτεινούς χρόνους» του μεσαιωνικού Βυζαντίου στις έχθρικές έπιδρομές από την Ήρα και από τη θάλασσα, και αυτές αποτέλεσαν το φάρο του Έλληνισμού και την κιβωτό του Χριστιανισμού. Μιά τέτοια τύχη έλαχε και στη Χαλκίδα.

Μετά από αυτό το μακρύ ταξίδι μέσα στους αιώνες, από τη μυκηναϊκή έποχή, μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους, είναι φανερό, πιστεύω, πόσο ένδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα της τοπογραφίας και της ιστορίας της άραχίας πόλης της Χαλκίδας, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτεται και η πόση κοσμοποιστική και έπιμνη δουλειά περιμενόμενων νέων έρευνητών. Με αυτήν όμως, θα μάς φανερωθεί ύπευθυνα η μακρία ιστορική παράδοση του τόπου και θα αξιολογηθεί σωστά η προσφορά του στη διαμόρφωση του Έλληνισμού, του άρχαιου και του νεώτερου.

Σημειώσεις

1. Στογεία για τις πρώιμες έλληνικές πόλεις. J. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 303 κ.έ. - G. HUXLEY, «Aristotle on the origin of the Polis», Στήλη (Άθήνα 1980), 258 κ.έ. «Τους άνάμνηση του γεγονότος είναι ο «στονακισμός των Κουρήτων» που άναφέρει ο ιστοριογράφος Άρχεμάχος ο Εύβοϊός - Σπράβιν, *Γεωγραφικά C*, 465 - Γ. ΒΕΛΤΕΡ, Χαλκίς (1955), 25.
2. J. COLDSTREAM, *Greek Geometric Pottery* (Oxford 1968), 189 κ.έ., 354-5, 367 κ.έ. - A. SNOODGRASS, *The Dark Age of Greece* (Edinburgh 1971), 71-2.
3. Παραδείγματα από Συρία-Παλαιστίνη: P. RIIS, Sökök (Kopenhagen 1970), 142 κ.έ. Άπό Κύπρο, H. CATLING, *Report of the Department of Antiquities* (Nicosia 1973), 179 κ.έ. - Γενικά: Lefkandi I (1980), 300 κ.έ. Ομοιότητες κεραμικής Χαλκίδας και Αι Μίνας: P. FORHAM, *Ai Mínas and Euvoia*, BSA 75 (1980), 151 κ.έ.
4. I. ΘΕΜΕΛΗ, Γεωμετρικά Χαλκίδας, AAA II (1969), 27-8. Άξιοσημείωτη η ύδρα του τέλους του θου αλ. π.Χ. (εϊκ. 6-7) COLDSTREAM, *Geom. Greece* (1977), 192 εϊκ. 61b. - Ένδιαφέροντα γεωμετρικά τμήκα άμορφά έδωσαν και οι

5. BSA 61 (1966), 109-110. - S. BAKHUIZEN, *Chalkis - in - Euboea* (1976), 43 κ.έ. - J. KAZDZ. *Metallurgy in the Greek and Roman World* (London 1976), 57-8, 62.
6. A. SNOODGRASS, *The Dark Age of Greece* (1971), 231 κ.έ. - JANE WALDBAUM, *From Bronze to Iron*, Göteborg 1978), 62 κ.έ.
7. COLDSTREAM, *Greek Geom. Pottery* (1968), 354. - P. ΘΕΜΕΛΗ, *Ερετρικά*, AE 1969, 156 εϊκ. 6. - Π. ΘΕΜΕΛΗ, ΠΑΕ 1979, 48 κ.έ. εϊκ. 5. - I. KAHIL, «Contribution à l'étude de l'Érétie géométrique», Στήλη (Άθήνα 1980), 525 κ.έ.
8. Οικόδομο Καραμπετόου: A. ΑΝΔΡΕΙΜΕΝΟΥ, AD 29 (1973-74), 468 κ.έ. - Οικότ. Ρούσου: I. KAHIL, *Ant. K.* 24 (1981), 85 κ.έ.
9. Έργον 1981, 27 εϊκ. 52-53.
10. Lefkandi I (1980), 368-9.
11. W. SCHADEWALD, Άπό τον Κόσμο και το Έργο του Ομήρου, Α (μετάφρ. Φ. Κωκρή, Άθήνα 1980), 136 κ.έ. Είναι όλοσημείο ότι ο συγγραφέας ήταν ένας από τους έρευνητές της Χαλκίδας το 1941 (βλ. σμ. 4). - I. JEFFERY, *Archaic Greece* (London 1976), 63 κ.έ.
12. J. BORDMAN, *The Greeks Overseas* 2 (London 1980), 40 κ.έ. 182 κ.έ. Για το δεύτερο άποκείο της Κέρκυρας: O. S. BAKHUIZEN, *Chalkis - in - Euboea* (1976), 22 κ.έ. δέν τιν άδεικνύει. Αντίθετα: Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Κέρκυρα, Αποικισμός και Έπος (τυπώνεται).
13. Για τους 'ιπποδάμους και τους 'ιππείς: Άριστοτέλους, Πολιτ. 1321a - I. JEFFERY, *Archaic Greece* (1976), 67 κ.έ.
14. Άπό τη θέση Βάλτος (Μακρυχώρα), προέβλεπε τμήμα πλίνθου είδειλου όλόγου, σχήμα στη συλλογή της Άμερ. Σχολής, άρ. ΑΣΤ. 42/BSA 61 (1966) 80 άρ. 44). Παρόμοια όρεθσκον στην πόλη της Χαλκίδας: AD 27 (1972) Μελ. πλίνθ. 57. - Άπό τη θέση Ν. Λάμψακος (Άγ. γείλια διαφόρων ( ) τάφων του θου αλ. π.Χ. COLDSTREAM, *Geom. Greek Pottery*, (1968) 112. - A. ΑΝΔΡΕΙΜΕΝΟΥ, AD 27 (1972) Μελ. 182-3, πλίνθ. 57.
15. I. JEFFERY, *Archaic Greece* (1976), 64 κ.έ.
16. I. ΒΑΡΤΙΣΟΥ, Άθηναϊκά Κληρονομία (Άθήνα 1972), 31 κ.έ. Ε. Βρανούτσου, Έλληνιστική Χαλκίς (Άθήνα 1972)
17. Βιβλιογραφία: Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 16 (1970), 186 κ.έ. 'Ισως υπήρξε σφή άνακισμός από 610-620 μ.Χ., και όχι τίν ονομα (αλ. μ.Χ.) άνακίς: ό J. KODER, *Negropotes* (Wien 1973), 93. - Πρβλ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 16 (1974), 254.
18. Άνασκαφές ΣΑΜΨΩΝ, Συμβολή (1976), 63 (άρ. 92, 15) (άρ. 119). - Άρχιτεκτονικά μέλη: A. ΑΝΔΡΕΙΜΕΝΟΥ AD 27 (1972) Μελ. 173 άρ. 3. πλίνθ. 60.
19. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 16 (1970), 184 κ.έ. ΑΝΔΡΕΙΜΕΝΟΥ, AD 27 (1972) Μελ. 170 κ.έ. ΣΑΜΨΩΝ, Συμβολή (1976), 30-1.
20. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 16 (1970), 191.
21. G. OSTROGORSKY, *History of the Byzantine State* (trans. J. Jussey, Oxford 1956), 112 κ.έ. - D. ZAKYTHINOS, *La Grande Grèce*, Χριστιανισμός εις Α. Ορλάνδον Γ (Άθήνα 1966), 300 κ.έ. CYRILL MANGO, *Byzantium* (London 1980), 60 κ.έ.
22. N. HAMMOND, *Migrations and Invasions in Greece and adjacent areas* (N. Jersey 1976), 63 κ.έ. Για την άποψη ότι οι μετακινήσεις είχαν τίν χαρακτήρα όριστικού έποικισμού βλ. Δ. Παλλά, «Τα άρχαιολογικά τεκμήρια της καθόδου των βαρβάρων εις τίν Έλλάδα», Έλληνικά 14 (1955), 87 κ.έ.
23. Άποψη που πρώτος παρουσίασε ό γνωστός άγγλος άρχαιολόγος S. HOOD. (α) «An Aspect of the Slav Invasion of Greece in the Early Byzantine Period», *Sbornik XX* (Praga 1966), 165 κ.έ. (6) «Slaves of refuge in the early Byzantine Period», BSA 64 (1958), 7 κ.έ.
24. D. METCALF, «The Aegean Coastlands under Threat: Some coins and coin hoards from the Reign of Heraclius», BSA 57 (1962), 14 κ.έ. Ο θησαυρός «της Χαλκίδας», 1939» (σελ. 22) δέν θρέθηκε μέσα στη Χαλκίδα, αλλά σε άργό του χωριού Ύδρα, στο βάθος της πόλης. Στο Νομισματικό Μουσείο Άθηνών φυλάσσεται και δεύτερος θησαυρός, όδημοσίως άκόμω, που αποτελείται από λίγα χαλκά νομίσματα του αυτοκράτορα Φωκά (602-610 μ.Χ.), και ίσως θρέθηκε στη Χαλκίδα. Ευχρηστία θερμά τη Δύναση του Νομ. Μουσείου για τις πληροφορίες.

25. Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Τοπογραφία της πόλης της άραχίας Κέρκυρας», Πρακτικά Δ' Πανονίου Συνεδρίου Α (Κέρκυρα 1980), 87.
26. Γ. ΒΕΛΤΕΡ, Χαλκίς (1955), 61. - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 16 (1979), 198. - J. KODER, *Negropotes* (1973), 69 κ.έ. - Η πρώτη όχυρική θεωρεία της 'ιοτανείας: AAA VI (1973), 68. Για το λιμενικό έργο του λιμενικού της Άνθιμόνας: H. SCHLÄGER - D. D. BLACKMAN - J. SCHAFFER, «Der Hafen von Anthedon», *Arch. Anz.* 1968, 21 κ.έ. (το ιστορικό ίδιαι. σελ. 89 κ.έ.).
27. Τα άρχαία κινάκρονα: AAA VII (1974), 35 κ.έ. Συμπληρωματική βιβλιογραφία: ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, AEM 19 (1974), 251 σμ. 141. - Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗ, «Το μεσαιωνικό τέλιος της Χαλκίδας», AEM 20 (1975), 277 κ.έ.
28. OSTROGORSKY, *History* (1956), 86 κ.έ. - Άντίθετα: H. ANRWELER, *Byzanz und die mer* (Paris, 1966), 19 κ.έ. (ιδιαι. σελ. 21, σμ. 1).
29. Κ. ΤΣΑΚΟΥ, «Συμβολή στην παλαιοιστορία της Σίκυου και πρώην άρχοντική μνημειοσφραγία της Σίκυου», AE 1979, 49. Χρονικά, 18 κ.έ.

The ancient town of Chalkis

Part II

The first urban center, the first town was created around 800 B.C., when the inhabitants of the small scattered villages gathered together and founded the first organized settlement unit. This new town of the late geometric period was located in the cove of Hagios Stefanos bay, which became the harbor of the town and the center of its trade and navigational enterprises. Metal work and pottery started developing and at the same time an intense colonization movement towards the North (Macedonia, Thrace) and the West (Italy, Sicily) is observed. Chalkis up to 600 A.D., that is, for fourteen centuries, flourished and declined at the same location, around Hagios Stefanos bay. The effort the Department of Antiquities of Euboea is undertaking at the moment is to determine the successive phases of the town planning development and organization of the ancient Chalkis.

The decade 610-620 A.D., when the ancient town is abandoned and transferred to a neighbouring location on the hill dominating the Euripos strait, is considered to be a crucial historic terminus for the town. The new, small town/fortress, the «Castle», is fortified and thus a suitable harbor for the royal ships is secured. It is suggested that the transfer and the fortification of coastal towns like Chalkis, Monemvasia, Corfu, etc., belonged to a broader defense plan of the Byzantine Empire, which must most probably be acknowledged to the emperor Herakleios (610-641 A.D.). This plan aimed at the control of the sea, a goal to be achieved through the reorganization of the royal navy and the resistance against the Avars and Slavs. This latter was succeeded by founding fortified harbors, appropriate for the safety of the inhabitants and the mooring and replenishment of the fleet.

The choice of the new position proved to be successful and the new fortified town of Chalkis became in the Middle-Ages known throughout the East Mediterranean Sea as the «Castle of Euripus».